

ANKARA ELEKTRİK TÜRK ANONİM ŞİRKETİ TARİHÇESİ (1929-1939)

*Mehmet Karayaman**

On yedinci yüzyılda yapılan bilimsel deneylerle varlığı ispatlanan elektrik, on dokuzuncu yüzyılda dinamolar ve su türbinleriyle üretilen endüstriyel bir ürüne dönüşmüştür. 1880’li yıllardan itibaren elektrik enerjisinin aydınlatma ve tramvayların işletilmesinde kullanılabileceği ortaya çıkmış, 1881’de elektriğe kavuşan Londra’nın güneyindeki Godalming Kasabası, İngiltere’nin elektrikle aydınlatılan ilk şehri olmuştur.¹

Osmanlı Devleti’nde, Avrupa ülkelerindekine benzer şekilde sokakların aydınlatılmasına, 1846 yılında alınan bir kararla başlanmış; ev ve dükkânlara, mum veya zeytinyağı ile aydınlatan fenerleri asma zorunluluğu getirilmiştir. Ancak, denetim yetersizliğinden dolayı sonuç alınmadığı için bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Şehir yaşamı ve güvenliği için sokakları aydınlatmanın önemi arttıkça, aydınlatma işi, ihaleler yoluyla veya imtiyazlar verilerek çözülmeye çalışılmıştır. Sokakların gazyağı ile aydınlatılmasına dair ilk imtiyaz 1864 yılında Heres isimli bir yabancıya verilerek İstanbul, Üsküdar, Boğaziçi ve Marmara Denizi’nin kıyı köyleri aydınlatılmıştır.² İstanbul dışında, Edirne, Beyrut, Selanik, Şam gibi belli başlı şehirlerin aydınlatılması için de imtiyazlar verilmiştir.

Türkler tarafından “*Belde-i Nur*” olarak adlandırılan elektrikle aydınlatılmış şehirler Osmanlı Devleti’nde hayli geç görülmüştür.³ Elektrikle aydınlatma ve elektrik hizmetinin sunulması kamu hizmeti olarak görülmüş, hizmetin yerine getirilmesi için de, büyük kısmı yabancı sermayeye dayanan şirketlere, imtiyazlar verilmiştir. 12 Temmuz 1903 tarihinde Selanik ve İzmir’de elektrik üretimi, Şam’da ise elektrikli tramvay işletme imtiyazı ile ilgili düzenlenen mazbatalar, bu alanda atılan ilk adımlar olmuştur.⁴

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Uşak, mkarayaman@hotmail.com

¹ John Chesshire, “UK electricity supply under public ownership,” *The British Electricity Experiment*, ed. John Surrey, London: Earthscan 1996, s. 14.

² Emine Erol, Türkiye’de Elektrik Enerjisinin Tarihi Gelişimi: 1902-2000, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 42; Naziye Özdemir, Türkiye’de Elektrğin Tarihsel Gelişimi (1900-1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

³ M. N. Gençosman, “Belediyecilikte aydınlatma vasıtaları ve tekâmülü,” *İller ve Belediyeler Dergisi*, yıl 16, sayı 174, Nisan 1960, s. 152.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),Y.MRZ.d., 11397.

İstanbul şehrinin elektrikle aydınlatılması işi, 1910 yılında yapılan ihale ile merkezi Budapeşte’de bulunan Ganz Anonim Elektrik Şirketi’ne verilmiştir.⁵ Ganz Anonim Elektrik Şirketi, bir sene sonra Banque Générale de Crédit Hongrois ve Banque de Bruxelles ile müştereken, Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi adıyla bir şirket kurmuştur. Şirket, 1911 yılında Silâhtarğa’da bir elektrik fabrikası inşa ederek, 11 Şubat 1914 tarihinde şebekeye ve abonelere elektrik vermeye başlamıştır. 14 Şubat 1914 tarihinden itibaren de İstanbul’da elektrikli tramvaylar çalışmaya başlamıştır.⁶

Osmanlı Devleti’nde su gücünden yararlanılarak elektrik üretilmesi, ilk kez 1902 yılında Tarsus’ta, kısıtlı miktarda gerçekleşmiştir. 15 Eylül 1902 tarihinde Tarsus kasabasında, bir su değirmeni milinden transmisyona çevrilen 2 kilovatlık bir dinamodan kasabaya elektrik verilmiştir. Daha sonra, Dörfler isminde bir Avusturyalının gayretleriyle Tarsus’a 1800 metre uzaklıkta bulunan Bentbaşı mevkiinde bir elektrik santrali kurularak, 1905-1906 yıllarında işletmeye açılmış ve sokaklar aydınlatılarak birkaç eve de elektrik verilmiştir.⁷

Uşak’ta, Belediye’nin yetkisinde olan elektrik üretim imtiyazı, 8 Mart 1909 tarihinde yapılan bir sözleşmeyle, İngilizler tarafından kurulan İzmir Elektrik Şirketi’ne devredilmiştir.⁸ Elektrik üretim imtiyazı, Edirne’de 1909 yılında Belediye’ye, Adana’da 1913 yılında elli yıllığına Osman Vehbi Bey’e, Halep’te 1914 yılında Mühendis Osman Vehbi Bey’e verilmiştir. Verilen imtiyazların sonuçları ile ilgili elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Uşak’ta 1910’da, Isparta’da 1917’de, Eskişehir’de ise 1919 yılında elektrikli aydınlatmaya geçilmiştir.⁹

Cumhuriyet döneminde, 1925 yılında Adana, Artvin, İnebolu, Akşehir, Mersin, Trabzon; 1926 yılında ise Aksaray, Ayvalık, Bursa, İzmit, Konya, Kütahya, Malatya ve Sivas elektriğe kavuşmuştur. Elektrik enerjisinin yaygınlaşmasına önem veren Cumhuriyet yönetimi, 1923-1930 yılları arasında uygulanan liberal politikalara paralel şekilde hareket ederek, özel şirketlere

⁵ Ganz Anonim Şirketi tarafından hazırlanan 44 maddelik nizamname için bkz. Aliye Öney, “Türkiye’de ilk elektrik tesisi,” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün/Bugün/Yarın*, yıl 5, cilt 10, sayı 59, İstanbul, Ağustos 1972, s. 30-31.

⁶ Reşat Ekrem Koçu, “Elektrik”, *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 9, 1968, s. 4999.

⁷ Adnan Dinçel, “Türkiye’de elektrikleendirme hizmetlerinin kısa tarihçesi,” *Türkiye Elektrik Kurumu Dergisi*, Nisan 1973, s. 9-10; Adnan Dinçel, “Türkiye’de elektrikleendirme hizmetlerinin anı ve belgelerle tarihçesi,” *Türkiye Elektrik Kurumu 50.Yıl*, Ankara, 1973, s.88-89; A. Hamit Serbest, “Türkiye’de elektrik enerjisi üretiminin ilk yılları,” *EMO Elektrik Mühendisliği Dergisi*, Sayı 418, Haziran 2003, s. 31-33 (I. Bölüm) ve Sayı 419, Eylül 2003, s. 13-17 (II. Bölüm), http://www.EMO_K2M212 Türkiye de elektrik enerjisi üretiminin ilk yılları_H.Serbest_EMD_418-haz2003.pdf; H. Serbest, E. Erdoğan, H. Adıbelli, U. Pişmanlık, *Türkiye’de İlk Elektrik - Tarsus ve Barajları*, derleyen Uğur Pişmanlık, Aratos Kitaplığı Kültür Dizisi 22, Tarsus, 2011.

⁸ Mehmet Karayaman, *İlkler Şehri Uşak’ta Elektriğin Serüveni*, İzmir, 2013, s. 12-24.

⁹ Erol, *a.g.t.*, s. 70.

elektrik üretme ve dağıtım yapma hakkı vererek, elektrik enerjisi üretimini ve tüketimini yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Daha çok Almanya, Belçika, İtalya ve Macaristan'dan gelen yabancı ortaklarının faaliyet gösterdiği elektrik sektöründe ilk yerli özel şirket, 1926 yılında kurulan Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi'dir.¹⁰

1923 yılında Türkiye'de toplam kurulu gücü 32.8 MW olan 38 santral bulunmaktaydı. Hemen hepsi motor gücü ile çalışan ve 14 tanesi kişilere, 13 tanesi ortaklıklara ve 11 tanesi de belediyelere ait olan bu santrallerin toplam yıllık üretimi 44.5 GW olup, kişi başına düşen yıllık elektrik tüketimi 3 kWh civarındaydı. 1930 yılında santral sayısı 48'e, kişi başına düşen yıllık elektrik tüketimi de 6.2 kWh'ye yükselmişti.¹¹

Ankara Şehrinin Elektrikle Aydınlatılması İçin Verilen İmtiyaz

Ankara'nın elektrikle aydınlatılmasına yönelik ilk girişim, 1916 yılında gerçekleşmiştir. İstanbul'un elektrik dağıtım imtiyazını 50 yıllığına alan ve bunu daha sonra kurduğu Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'ne devreden Ganz Elektrik Şirketi, Ocak 1916 tarihinde Ankara'ya iki memurunu göndererek, şehrin elektrikle aydınlatılmasına yönelik bir proje hazırlamıştır.¹² Ancak girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1921 yılında Ankara'da, Maliye Bakanlığı'ndan Şehremaneti'ne aktarılan 2.000 liralık özel bir kredi sayesinde, gazyağı jeneratörleriyle sokakların aydınlatılmasına başlanmıştır. Ankara'da ilk elektrik santrali 1925 yılında, Ankara Belediyesi tarafından Bentderesi'nde 50 beygircüünde lokomobil ile döndürülen 35 kWh'lık doğru akım dinamosu ile kurulmuştur.¹³ Üretilen elektrik, ilk olarak Ankara Belediyesi'nin Anafartalar Caddesi'ndeki binasında ve birkaç evde kullanılmıştır.

Elektrik ihtiyacının artması üzerine Ankara – Kayseri yolunun 8. kilometresinde bulunan Güvercinlik'deki Ankara Çimento Fabrikası'nın idare binasının bulunduğu yerde, bir elektrik santralinin kurulması kararlaştırılmıştır.

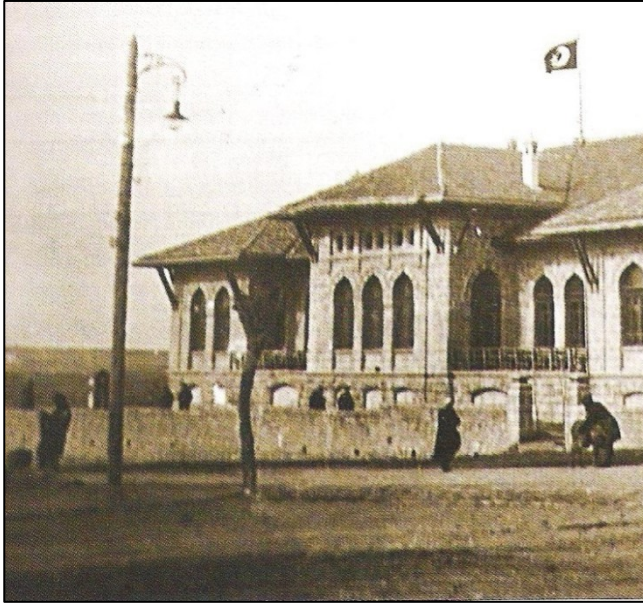
¹⁰ Mustafa Eser Kurum, Elektrik Sektöründe Özelleştirme, Regülasyon ve Türkiye Uygulaması, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Teorisi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 43.

¹¹ Ali Uygur Gürbüz, Elektrik Sektöründe Özelleştirme ve Türkiye'de Serbest Tüketici Uygulaması, İstanbul Teknik Üniversitesi Enerji Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.76.

¹² BOA, DH.KMS., 36/28.

¹³ İlhan Tekeli, Tansı Şenyapılı, Murat Güvenç, *Ankara'da Sanayi Üretiminin Tarihsel Gelişimi Süreci*, Ankara, Milli Prodüktivite Merkezi Yay. 483, 1991, s. 61.

1926 yılında, Alman MAN (Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg) ve AEG (Allgemeine Electricitäts-Gesellschaft Aktiengesellschaft) şirketlerinin ortaklığı ile kurulan yeni santral için her biri 200 beygircüğünde üç adet, 120 beygircüğünde bir adet olmak üzere toplam dört adet dizel elektrojen grubu sipariş edilmiştir. Santralde elektrik üretimine geçilmesiyle birlikte, Bentderesi'ndeki lokomobilin çalıştırılmasından vazgeçilmiştir.¹⁴

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Ankara Ulus'taki I. Türkiye Büyük Millet Meclisi binasını ve önündeki sokak lambasını gösteren bir fotoğraf (Clarence K. Streit, *Bilinmeyen Türkler: Mustafa Kemal Paşa, Milliyetçi Ankara ve Anadolu'da Gündelik Hayat, Ocak-Mart 1921*, gözden geçiren, yayıma hazırlayan ve notlandıran H. W. Lowry, çev. M. A. Öztürk, 2. bs., İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi yay., 2012, s.79.)

Güvercinlik'teki santralin elektrik üretimine başlamasından sonra, Ankara şehrinin elektrikle aydınlatılması için yabancı firmalara imtiyaz verilmesi gündeme gelmiştir. Yapılan görüşmeler sonunda elektrik ve hava gazı işletme imtiyazının Alman Didier firmasının konsorsiyumunda, Stettiner Chamotte-Fabrik Actien-Gesellschaft (Berlin) firması ile Electricitäts-Lieferungs-Gesellschaft (Münih) firmasına verilmesi kararlaştırılmıştır. İmtiyaz sözleşmesi, 24 Mart 1927 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti adına Nafia Vekili Behiç (Erkin) Bey ile Stettiner Chamotte-Fabrik Anonim Şirketi Genel Müdürü Dr. Max Bittrich arasında imzalanmıştır.¹⁵ 59 maddeden oluşan sözleşmenin birinci maddesinde, imtiyazın içeriği hakkında şu ifadeler yer verilmiştir:

¹⁴ Güzide Erkuş, "Ankara'da ilk elektrik enerjisi," *TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Ankara Şubesi Haber Bülteni*, sayı 2009/4, s. 7. http://www.emo.org.tr/ekler/87b445317c480b3_ek.pdf?dergi=570 (Erişim Tarihi:13.11.2013).

¹⁵ *Ankara Elektrik İmtiyazı Mukavelenamesi (AEİM)*, Ankara, Alaeddin Matbaası, [1927], s. 5, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10/157.103.1.

“Türkiye Cumhuriyeti namına Nafia Vekâleti tarafından iş bu mukavele ve şartnamede muharrer ahkâm ve şerait dairesinde, Ankara şehrinin hudud-ı kanunisi dâhilindeki mahallerde umumi ve hususi tenviratta ve kuvve-i muharrike makamında istimal edilmek üzere, elektrik istihsali ile tevzii ve fûruhtu ve bunu istihdafen mevcut ve ileride küşat olunacak cadde, yol, meydan ve köprüler gibi turuk-ı ammenin tahtında ve fevkinde nakiller tefrişi ve işletilmesi imtiyazı Stettiner Chamotte-Fabrik Anonim Şirketine izafeten Doktor Max Bittrich’e ita ve mumailyh tarafından kabul edilmiştir”.¹⁶

Dördüncü maddede, elektrik imtiyazına esas teşkil eden Ankara şehrinin hududu şu şekilde belirtilmiştir: Ankara’yı İstanbul’a bağlayan Ankara-Eskişehir demiryolu hattının birinci kilometresine kadar olan saha, buradan Ak Köprü üzerinde düzgün bir hat boyunca Çubuk Çayı’na kadar olan, Çubuk Çayı’nın Çankırı Yolu ile kesildiği köprüye kadar, buradan Bent Deresi’ni takiben Kozma Değirmeni’nden geçerek Ankara-Yahşi Han yolunun beşinci kilometresine kadar olan, buradan Ankara tren istasyonuna kadar olan saha, Yenişehir’de Gazi Caddesi sonundaki meydan ve meydanın etrafında 1500 metre çapında bir dairenin ihtiva ettiği alan. Bunun dışında taraflardan birinin isteği ile Ankara-Eskişehir ve Ankara Sivas istasyonları ve imalathaneleri ile Çankaya Caddesi’nin sonuna kadar, yani Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın köşklarine kadar, nakil şebekesinin uzatılmasının mecburi olduğu ifade edilmiştir.¹⁷

Stettiner Chamotte-Fabrik Anonim Şirketi’ne verilen imtiyazda, ülke savunması için devlet tarafından yapılması gereken tesisat, özel mülkler için döşenecek tesisat ile tramvay ve toplu ulaşım amacıyla yapılacak tesisat, imtiyaz dışında tutulmuştur. İmtiyaz müddeti, 60 yıl olarak belirlenmiştir. Yapılacak tesisatın 18 ay içinde tamamlanması öngörülmüştür. Dışarıdan getirilecek alet ve edevat ile makineler için gümrük muafiyeti getirilmiştir. Şirket, imtiyaz süresi boyunca arazi ve emlak vergisinden de muaf tutulmuştur.

Stettiner Chamotte-Fabrik A.Ş.’nin ortağı olan ve İstanbul faaliyet gösteren AEG Türk Anonim Elektrik Umumi Şirketi’ne sipariş edilmiş olan üç dizel-grup, bu projenin esasını teşkil edecekti. Şirket, elektrik dağıtımından elde ettiği kârdan belirli bir kısmını Belediye’ye aidat olarak verecekti. Yedinci maddeye göre, imtiyaz sözleşmesinin imzalanmasından altı ay sonra, imtiyazı alan şirket bir Türk Anonim Şirketi teşkil edecek ve işleri bu şirket üzerinden yürütecekti. Kurulacak şirketin Türkiye dâhilindeki bütün yazışmaları, Türkçe

¹⁶ *AEİM*, s. 5; BCA, 30.10/157.103.1.

¹⁷ *AEİM*, s.6; BCA, 30.10/157.103.1. Zamanla şirketin faaliyet gösterdiği alan genişlemiş, 1938 yılında Ankara-Etimesgut Radyo İstasyonu arasında kurulacak olan elektrik şebekesinin yapımı da şirket tarafından gerçekleştirilmiştir. Bkz. BCA, 30.18.01.02/82.10.11.

yapılacaktı. Şehre elektrik verilmesinden 25 yıl sonra, devlet isterse şirketi satın alabilecekti.¹⁸

Ankara şehrini aydınlatma imtiyazı 24 Mart 1927 tarihinde verilmeden önce, 1926 yılında, Ankara Belediyesi tarafından MAN Firmasına sipariş edilmiş olan, 650 beygirgücündeki dizel elektrojen grubu, 1927 yılı Haziran ayında Ankara'ya gelmiş ve elektrik imtiyazını devralan şirket tarafından Hipodrom'daki geçici binaya kurularak, Ankara-Kayseri yolunun 8. kilometresindeki santral ile paralel çalışmak üzere, 16 Ağustos 1927 tarihinde işletmeye alınmıştır.¹⁹

Stettiner Chamotte-Fabrik A.Ş., bir yandan Belediye'nin kontrolünde olan toplam 4 dizel grubundan oluşan santrali, 15 Mayıs 1927 tarihinde 75.000 TL'ye satın alarak, elektrik dağıtımını üzerine alırken diğer yandan da elektrik üretimi ve dağıtımını için yeni yatırımlar yapmaya, elektrik fabrikasını inşa etmeye başlamıştır.²⁰ Şirket, 1929 yılında, biri 1.400 diğer ikisi 650 beygirgücünde olan iki dizel alternatörden oluşan toplam 2750 beygirgücünde 3 adet MAN dizel motor satın almıştır. 650 beygirgücünde iki motorun ürettiği elektrik miktarı 6300 kilovattı. Üretilen elektrik enerjisi, transformatörler vasıtasıyla ısıtmada kullanılmak üzere 360 kilovata, aydınlatmada kullanılmak için 220 kilovata indirilmekteydi. Üç motor aynı anda çalıştığı takdirde üretim miktarı saatte 1600 kilovata çıkabilecekti.²¹ 1930 ve 1931 yılında 1.400 beygirgücünde iki dizel alternatör grubu daha kurularak dizel motor gruplarının sayısı 5'e çıkarılmıştır.²² Dizel motorların satın alınması ve buna bağlı şebekenin döşenmesi işi, İstanbul'daki AEG Türk Anonim Elektrik Şirketi'ne verilmiştir.²³

İmtiyaz sözleşmesinin 2. ve 23.maddelerine göre 13 kilometrelik yüksek gerilim, 25 kilometrelik alçak gerilim hattı tesis edilmesi gerekmekteydi. İmtiyazın alınmasından bir yıl sonra taahhüt edilen 2.500 kilovatt elektrik 4.180 kilovata, yüksek gerilim hattı 13 kilometreden 57 kilometreye, alçak gerilim hattı 25 kilometreden 78 kilometreye çıkartılmıştır.²⁴

¹⁸ *AEİM*, s.7; BCA, 30.10/157.103.1.

¹⁹ Erkuş, a.g.m., s. 7.

²⁰ BCA, 30.10/157.102.8.

²¹ Yunus Nadi, "Modern Ankara", *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1930.

²² "Ankara," *Yurt Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul, 1981, s. 605.

²³ *Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi 1. Kânunusaniiden 31 Kanunuevvel 1929 Tarihine Kadar Olan Senesi Ticariyyeye Ait Birinci Rapor*, s. 3; BCA, 30.10/157.103.1.

²⁴ BCA, 30.10/157.103.1.

Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin Kuruluşu

Ankara şehrinin aydınlatılması işini üstlenecek olan Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin kuruluşu, 5 Ekim 1928 tarihinde İktisat Vekili Mustafa Rahmi (Köken) Bey tarafından, 10 Ekim 1928 tarihinde de Bakanlar Kurulu tarafından uygun görülmüştür. Şirket'in kuruluşu, 10 Aralık 1928 tarihinde notere onaylatılmıştır. 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren faaliyete başlayan Şirket'in kuruluş sermayesi 1.500.000 Türk Lirası olarak belirtilmiştir. Bu sermayenin %25'i şirketin kuruluşu sırasında, kalanı da 1 Mart 1929 tarihinde karşılanmıştır.²⁵ Şirketin sermayesi, her biri 100 Liralık 15.000 hisse senedine ayrılmıştır. Yapılan sözleşmeye göre, Ankara Belediyesi meydana gelecek masrafların üçte birini karşılamayı ve vereceği para nispetinde de şirkete hissedar olarak iştirak etmeyi taahhüt etmiştir. Daha sonraki yıllarda Şirket, Belediye'yi zor duruma düşürmemek için belediyeden bu yükümlülüğü yerine getirmesini talep etmemiştir.²⁶

Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin Esas Mukavelenamesi'ne göre şirketin kurucuları şunlardır: Ankara şehri elektrik imtiyazı sahibi Dr. Max Bittrich (Berlin), A.E.G. Elektrik Şirket-i Umumisi Türk Anonim Şirketi (merkezi İstanbul Çatalca'da Bahtiyar Hanı'nda), Dr. Egon von Rieben (Berlin), Geheimrat Fellingner (Berlin), Burla Biraderler şirketinden Mühendis M. Daniel Burla (İstanbul, Çatalca, Bahtiyar Hanı).²⁷

Mukavelenameye göre, Genel Kurul'da her hisse sahibinin bir oyu bulunmakta olup, bir kişi on oydan fazla hisseyi temsil edemez, on oydan fazla oy kullanamazdı. Şirket, Genel Kurul toplantısında seçilen en az 3, en fazla 9 kişiden oluşan ve bir yıllığına seçilen bir heyet tarafından idare edilecekti. Meclis-i idare azasının yarıdan bir fazlasının Türk olması şarttı. Daha önce idare heyetine seçilenler tekrar aynı göreve seçilebileceklerdi. İdare heyetinin en az altı ayda bir toplanması şart olup, Genel Kurul'un geçerli olması için mevcut hisse sahiplerinin yarısından fazlasının toplantıya katılması şarttı. Şirket'in denetimi ve elektrik ücretlerinin kontrol edilmesinde Nafia Vekâleti yetkili kılınmıştı.

²⁵ *Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi 1. Kânunusaniden 31 Kanunuevvel 1929 Tarihine Kadar Olan Sene-i Ticariyyeye Ait Birinci Rapor*, s.3; BCA, 30.10/157.103.1.

²⁶ BCA, 30.10/157.103.1.

²⁷ *Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi*, Ankara, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1929, s.3; BCA, 30.10/157.103.1.

Tablo 1: Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin 1929-1930-1931 Yılları İdare Heyeti Üyeleri

1929 Yılı İdare Heyeti	1930 Yılı İdare Heyeti	1931 Yılı İdare Heyeti
Geheimrat Herman Fellinger, Berlin, İkinci Reis	Geheimrat Herman Fellinger, Berlin, İkinci Reis	Geheimrat Herman Fellinger, Berlin, İkinci Reis
Direktör Dr. Egon von Rieben, Berlin, İkinci Reis	Direktör Dr. Egon von Rieben, Berlin, İkinci Reis	Direktör Dr. Egon von Rieben, Berlin, İkinci Reis Müteveffa
Direktör Dr. Gustav Siegel, Berlin	Direktör Dr. Gustav Siegel, Berlin	Direktör Dr. Gustav Siegel, Berlin
Zeki Paşa, İstanbul	Zeki Paşa, İstanbul	Zeki Paşa, İstanbul
Direktör Dr. Max Bittrich, Berlin	Direktör Dr. Max Bittrich, Berlin	Direktör Dr. Max Bittrich, Berlin
İsmail Hakkı Bey, İstanbul, Kâtip	Ali Ruşen Bey	Ali Ruşen Bey
Mühendis Daniel Bourla, İstanbul	Fahri Asım Bey, Ankara	Fahri Asım Bey, Ankara
Enver Bey, İstanbul	Arif Hikmet Bey	Arif Hikmet Bey
Murakıp: Mehmet Nazım Bey, İstanbul	Murakıp: Mehmet Nazım Bey, İstanbul	Murakıp: Mehmet Nazım Bey, İstanbul
	Mümtaz Bey, Ankara	Mümtaz Bey, Ankara

Kaynaklar: *Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi 1.Kânunusaniden 31 Kânunuevvel 1929 Tarihine Kadar Olan Sene-i Ticariyyeye Ait Birinci Rapor*, s. 2, BCA, 30.10/157.103.1; *Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi 1.Kânunusaniden 31 Kânunuevvel 1930 Sene-i Hesabiyesine Ait İkinci Rapor*, s. 3, BCA, 30.10/157.103.1; *Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi 1.Kânunusaniden 31 Kânunuevvel 1931 Sene-i Hesabiyesine Ait Üçüncü Rapor*, s. 3, BCA, 30.10/157.103.1; BCA, 230/7.21.2.

1931 yılında, Şirket Müdürü Mösyö Rod, tedavi için Viyana'ya gittiğinden yerine Mösyö Viyenholt atanmıştır.²⁸ Şirketin, Meclis-i İdare İkinci Reisi ve Müdürü Dr. Egon von Rieben, 5 Ocak 1932 tarihinde geçirdiği bir kaza neticesi hayatını kaybetmiştir.²⁹

1929 yılında üretilen 4.342.891 kWh enerji, 1930 yılında 5.206.402 kWh'e, 1931 yılında 6.068.776 kWh'e yükselmiştir. Artan elektrik talebinin karşılanması için, yukarıda belirtilmiş olduğu gibi, her biri 1400 beygir kuvvetinde iki MAN dizel motor daha alınmıştır. Bu sayede 1931 yılında santralin toplam kuvveti 5.500 beygircüüne çıkmıştır.³⁰ 1937 yılında üretilen

²⁸ Cumhuriyet, 8 Ocak 1931.

²⁹ Cumhuriyet, 6 Ocak 1932.

³⁰ *Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi 1.Kanunusaniden 31 Kanunuevvel 1931 Sene-i Hesabiyesine Ait Üçüncü Rapor*, s.3; BCA, 30.10/157.103.1; BCA, 230/7.21.2.

elektrik miktarı 9.667.536 kWh olup, bunun 1.029.613 kWh'i sokak aydınlatmasında kullanılmıştır.³¹

Tablo 2: Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin 1929-1930-1931 Yıllarına Ait Abone Sayısı ve Teknik Ekipmanı

	1929		1930		1931	
	Adet	kWh	Adet	kWh	Adet	kWh
Abone sayısı	2.709		3.511		4.766	
Rapt olunan lambalar	50.924	2.013	68.486	2.613	81.614	3.136
Rapt olunan cihazlar	1.595	361	2.263	615	3.117	910
Rapt olunan motorlar	293	2.089	407	2.631	531	3.123

Kaynaklar: *Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi 1.Kânunusaniiden 31 Kânunuevvel 1930 Tarihine Kadar Olan Sene-i Hesabiyesine Ait İkinci Rapor*, s. 3, BCA, 30.10/157.103.1; *Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi 1 Kânunusaniiden 31 Kânunuevvel 1931 Sene-i Hesabiyesine Ait Üçüncü Rapor*, s. 3, BCA, 30.10/157.103.1; BCA, 230/7.21.2.

Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi ile Ankara Belediyesi arasında zaman zaman sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunların başında şirketin, Ankara Belediyesi'ne vermesi gereken kâr payını vermemesi gelmektedir. İmtiyaz mukavelenamesinin 50.maddesine göre, Şirket yılsonunda sermayesinin %20'si kadar bir kâr elde ederse, bunun %1'ni Belediye'ye vermek zorundaydı.³² Buna istinaden Ankara Belediyesi 1932 yılında Şirket'ten 100.000 Lira'ya yakın bir para talebinde bulunmuştur. Şirket, 1929,1930, 1931 yıllarında almış olduğu borçları asli sermayesine dâhil etmiş, tesisat için yapılan harcamaları da gider göstererek zarar ettiğini beyan etmiş ve bu nedenle de Belediye'ye ödeme yapamayacağını bildirmiştir.³³Buna mukabil, Ankara Belediyesi de elektrik şirketine olan 150.000 liralık borcunu ödememiş, iki kurum arasındaki anlaşmazlık Başbakan İsmet İnönü'ye kadar yansımıştır.

Tablo 3: Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketinin 1929, 1930 ve 1931 Yıllarındaki Mali Durumu

	1929	1930	1931
Sermaye	3.222.487,46 lira	4.024.448,55 lira	4.793.575,36 lira
Varidat-ı gayri safi	574.294,40 lira	735.081,08 lira	808.400, 51 lira
Elektrik cereyanı	4.342.891 kilovat	5.206.402 kilovat	6.068.776 kilovat

Kaynak: BCA, 30.10/157.103.1.

³¹ BCA, 230/7.23.2.

³² BCA, 30.10/157.103.1.

³³ BCA, 30.10/157.103.1. Şirketin 1929 yılı bilançosunda 2.936.109 TL borcu olduğu ve şirketin inşaat masrafları için yaptığı harcamalardan dolayı 605.222 TL, 1930 yılı bilançosunda 835.629 TL, 1931 yılında 901.937 lira zarar ettiği görülmektedir. Bkz. *Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi 1.Kânunusaniiden 31 Kânunuevvel 1930 Sene-i Hesabiyesine Ait İkinci Rapor*, s. 7; BCA, 30.10/157.103.1.

Şirket'in 31.12.1934 tarihli bilançosuna göre tesisat kıymetleri yekûnu 4.505.678,91 Lira olarak belirlenmiştir.³⁴ Şirket'in 1935 yılı başlangıcına kadar yapmış olduğu bütün tesisatın kıymeti, 3.100.000 Lira olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda, kuruluşu sırasında 1.500.000 Lira olan Şirket sermayesinin, hisse senetleri çıkarmak suretiyle, 1 Nisan 1936 tarihine kadar 3.100.000 Lira'ya çıkarılması kararlaştırılmıştır.³⁵

Belediye ile elektrik şirketi arasında anlaşmazlığa neden olan bir başka mesele de, elektrik ücretinin belirlenmesi olmuştur. Şirket, imtiyaz sözleşmesi gereğince vergiden muaf olduğunu ancak Ankara Belediyesi'nin kendisinden ithal ettiği mazot için okruva vergisi (şehre giriş vergisi) aldığını ve dolayısıyla Şirket'in zarar ettiğini belirterek, elektrik ücretinin yeninden belirlenmesi için Nafia Vekâleti'ne müracaat etmiştir.³⁶

İmtiyaz mukavelesinin 40. ve 49.maddelerine göre elektrik ücretini belirleme yetkisi Belediye, Nafia Vekâleti ve Şirket temsilcisinden oluşacak üç kişilik bir komisyona verilmişti. Komisyon, dört ayda bir toplanarak elektrik ücretlerini belirleyecekti. Komisyon, elektrik ücretlerini belirlerken üç veriyi esas alacak ve mukaveledeki formüle göre fiyatı belirleyecekti. 1932 yılında yapılan düzenlemeye göre elektrik ücretinin belirlenmesinde dikkate alınacak veriler şunlardı: Elektrik santralinde çalışan bir amelenin ortalama maaşı (bu rakam 1932 yılında 102 Lira 83 Kuruş olarak hesaplanmıştır); İstanbul Borsası'ndaki işlemlerde 1 Türk Lirası'nın İsviçre Frangı karşısındaki değeri ve 1 litre motorinin Ankara'da elektrik santralinde teslim alındığındaki, vergiler de dâhil olmak üzere maliyeti (1932 yılında 9,45 Kuruş olarak hesaplanmıştır).³⁷

1935 yılında elektrik ücretlerinin belirlenmesinde yaşanan anlaşmazlığı halletmek için Nafia Vekâleti ile Şirket arasında görüşmeler yapılmış, Vekâlet'in daveti üzerine şirket murahhasları Felinger ve Becker, Türkiye'ye gelmiştir. Elektrik ücretlerinin belirlenmesi konusunda 15 Nisan 1935 tarihinde Nafia Vekâleti ile Şirket arasında bir uzlaşmaya varılarak, elektrik tarifesinin belirlenmesinde Şirket tarafından yapılan masrafların üzerine %5 faiz eklenerek hesaplanacak rakamın esas alınması kararlaştırılmıştır.³⁸Görüşmeler sonunda, Şirket'in her yıl elektrik enerjisi satışındaki safi olmayan hâsılatı üzerinden, Ankara Belediyesi'ne %4 nispetinde bir aidat vermesi, şimdiye kadar ödememiş

³⁴ BCA, 230/7.22.1.

³⁵ BCA, 230/7.22.1.

³⁶ *Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi 1. Kânunusaniden 31 Kânunuevvel 1930 Sene-i Hesabiyesine Ait İkinci Rapor*, s. 3; BCA, 30.10/157.103.1.

³⁷ BCA, 230/7.21.3. Yapılan düzenlemeler, 19.7.1932 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylanmıştır. Bkz. BCA,30.18.01.02/30.55.16.

³⁸ BCA, 230/7.23.2.

olduğu aidatın yasal faizlerden oluşan 375.000 Lira'yı da imtiyaz müddetinin içerisinde ödemesi kararlaştırılmıştır.³⁹

Elektrik ücretlerine bakıldığında, başta Belediye ve sağlık kurumları olmak üzere kamuya ait kurumlara %25 oranında indirim yapıldığı görülmektedir. Sanayide ve sokak aydınlatmasında ise %50 oranında indirim uygulanmıştır. 1929 yılında itibaren “aile tarifesi” adı verilen bir uygulamaya gidilmiştir. Buna göre, tüketim miktarları 2 kilovat saatten fazla olan evlerden aylık 30 kuruş sabit ücret alınacak ve sarf edilen her kilovat saat, 9 kuruştan ücretlendirilecekti. Amaç, daha çok elektrik tüketenden daha düşük tarife üzerinden ücret almaktı. 1938 yılında, Şirket'in uygulamış olduğu aile tarifesine geçen 300 abonesi bulunmaktaydı.⁴⁰

Elektrik ücretleri zaman içinde iniş-çıkışlar göstermiştir. 1929 yılında kilovat saati 29,50 kuruş olan elektrik ücreti, 1930 yılında 32 kuruşa çıkartılmıştır. 1933 yılında, Belediye tarafından Şirket'in ithal ettiği mazottan alınan oktrua vergisinin kaldırılması üzerine, elektrik ücreti 27.25 kuruşa indirilmiştir.⁴¹ 1935 yılında Nafia Vekâleti ile Şirket arasında yürütülen görüşmeler sonunda elektriğin kilovat saati 25 kuruş yerine 20 kuruştan, tenzilatlı tarifelerin ise 15 kuruştan hesaplanması ve belirlenen fiyatların 1937 yılına kadar geçerli olması kararlaştırılmıştır.⁴² 1937 yılında da elektrik ücreti 20 kuruştan 15 kuruşa indirilmiştir.⁴³

Ankara Elektrik Fabrikası Binası

İmtiyaz sözleşmesinin ikinci maddesine göre imtiyazı alan Şirket, asgari 2.500 kilovat kudretinde bir elektrik fabrikası ile müşterilatını tesis ve inşa etmeyi de kabul ediliyordu. Buna göre Şirket'in, 24 Ekim 1927 tarihinde elektrik binasının inşaatına başlaması ve üç ay zarfında inşaatı tamamlaması gerekiyordu. Bina için gerekli arsa, Hükümet tarafından temin edilecekti. Fakat ilk aylarda bina için uygun arsa bulunamamıştır. Maltepe'de bulunan arsalar iki parça halinde, biri 19 Ocak 1928 tarihinde diğeri de 31 Ocak 1928 tarihinde satın alınabilmiştir. Şirket'in fabrika inşaat müddeti, arsa tahsisi geciktiği için, 30 Ekim 1929 tarihine kadar uzatılmıştır.⁴⁴ Maltepe semtinde başlayan bina inşaatı, 26 Eylül 1928 tarihinde tamamlanmış ve Hipodrom'da geçici olarak 16 Ağustos 1927 tarihinde işletmeye alınan 650 beygirgücündeki dizel elektrojen grubu buraya taşınarak devreye sokulmuştur. Binanın bulunduğu alan, 1929

³⁹ *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1935.

⁴⁰ BCA, 230/7.23.2.

⁴¹ *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1933.

⁴² *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1935.

⁴³ *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1937.

⁴⁴ BCA, 230/5.18.6.

yılında havagazı fırınlarının inşa edilmesi, 1933 yılında ise elektrik santralinin genişletilmesiyle kompleks bir yapıya kavuşmuştur. İnşaat, Alman Aktien Elektrischen Gesellschaft (AEG) firması tarafından tasarlanmış olup, inşa edilen kompleksin mimarı ve mühendisi Werner Issel'dir.⁴⁵

İmtiyaz şirketi, Gazi Mustafa Kemal Bulvarı'ndan, yeni inşa ettiği fabrikasına gidecek yolun yapılması, parke döşenmesi veya bir şose haline getirilmesi için Belediye'den istekte bulunmuş, Belediye de maddi imkânsızlıklar nedeniyle şimdilik yolun yapılamayacağını belirtmiştir.⁴⁶

Ankara-Maltepe'de inşa edilen Elektrik ve Havagazı Fabrikası'nın 1930'lu yıllardaki görünümü, (Güzide Erkuş, "Ankara'da İlk Elektrik Enerjisi," *TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Ankara Şubesi Haber Bülteni*, Sayı 2009/4, s. 9.

http://www.emo.org.tr/ekler/87b445317c480b3_ek.pdf?dergi=570 -Erişim Tarihi:13.11.2013)

İhtiyacın hızla artması karşısında, gerek Maltepe semtindeki Mustafa Kemal Paşa Bulvarı üzerindeki santralin, gerekse 8. kilometredeki santralin kapasiteleri artırılmıştır. Maltepe'deki elektrik santralinin kapasitesi 1931 yılında 5850 beygirgücüne, 8. kilometredeki elektrik santralinin gücü 740 beygirgücüne yükseltilerek, Ankara'nın enerji ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.⁴⁷

⁴⁵ Werner Issel (1884-1974), yirminci yüzyıl sanayi mimarisinin en önemli isimlerinden biridir. Mesleki kariyerine Berlin'deki AEG firmasında başlayan Issel, yeni bir enerji santrali tipolojisi geliştirmiş, inşaat tekniğinde el işiyle yerine mühendislik tekniklerini kullanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayi mimarisinde filtre tesisatları, yapı objelerinin konsantrasyonu ve şehir yapılarına ısı santrallerinin entegre edilmesi gibi konularda çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Bkz. *Bir Başkent'in Oluşumu Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankara'daki İzleri*, ed. Leyla Alpagut, Ankara: Goethe-Enstitüsü Yayını, 2011, s.388.

⁴⁶ BCA, 230/5.18.6.

⁴⁷ Erkuş, a.g.m., s. 7.

Santrallerde mazotla çalışan motorların kullanılması, beraberinde önemli miktarda mazot ithalini ve döviz kaybını gündeme getirmiştir. 29 Ağustos 1935 tarihinde Nafia Vekâleti'nden gönderilen yazıda, Şirket'in mevcut makinelerinin Şehrin elektrik işlerini karşılamada yetersiz kaldığı ve tesisatını genişletmek istediğı belirtilerek, tesisat genişletme işinin memleket ekonomisi için daha uygun olan kömürle işleyen türbinler vasıtasıyla yapılmasının uygun görüldüğü, ancak bu Őartla Şirket'e tesisatını genişletme izni verilebileceğı belirtilmiştir.⁴⁸ Bu doğrultuda 14 Haziran 1935 tarihinde başlayan inşaat, 14 Ekim 1936 tarihinde sona ermiş ve 4.500 kilovatlık 1 turbo alternatör grubundan oluřan⁴⁹ termik santral işletmeye alınmıştır. Aynı yıl bu santrale 5100 kWh gücündeki türbin jeneratör grubu ilavesiyle santralin gücü takviye edilmiştir.⁵⁰

Ankara'nın elektrik üretim ve dağıtım imtiyazını alan Şirket aynı zamanda Ankara'nın havagazı dağıtım imtiyazını da almıştır. Farklı farklı Őirketler aracılığıyla yürütölen havagazı ve elektrik dağıtımının tek bir Şirket vasıtasıyla yürütölmeye gündeme gelmiş, 1933 yılında başlayan müzakereler, havagazı dağıtım imtiyazının Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi'ne devredilmesiyle sonuçlanmıştır. 30 Aralık 1933 tarihinde düzenlenen *Ankara Elektrik ve Havagazı İmtiyazlarına Dair 24 Mart 1927 Tarihli Mukavelenamelere Müzeyyel Mukavelename*, Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen Nafia Vekili Fuat (Ağralı) Bey ile Ankara Elektrik ve Havagazı Türk Anonim Şirketlerinin her ikisini temsil eden Gustav Knorr ile Josef Oberle arasında imzalanmıştır. Mukavelenin birinci maddesine göre, Ankara Havagazı Türk Anonim Şirketi, 24 Mart 1927 tarihli imtiyaz sözleşmesi ve Őartnamesiyle haiz bulunduğı bütün hak ve vecibeleriyle, sermaye ve bütün tesisat ve mevcudatını Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketine devir ve ferağ etmiştir. Mukavelenin devamında ise, her iki Şirketin defterlerinin ayrı ayrı tutulacağı; havagazı ve elektrik ücretinin daha önceki sözleşmede yer alan esaslar çerçevesinde ayrı ayrı hesaplanacağı; her iki Şirketin sözleşmesinde yer alan belediye aidatlarının ayrı ayrı ödenmeye devam edeceğı; her iki Őirkette yer alacak yabancı uzman sayısının 2 müdür ile 15 uzmandan fazla olmayacağı bildirilmiştir. Şirketlerin birleşmesine dair imzalanan mukavelename, 30 Mayıs 1934 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmıştır.⁵¹

⁴⁸ BCA, 30.18.01.02/58.79.07.

⁴⁹ BCA, 230/7.22.1.

⁵⁰ Erkuş, a.g.m., s.7.

⁵¹ BCA, 30.10/157.103.2.

Ankara Elektrik ve Havagazı Türk Anonim Şirketi'nin Devlet Tarafından Satın Alınması

Ankara Elektrik ve Havagazı Türk Anonim Şirketi'nin satın alınması yönünde pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bu konuda 1935 yılında hazırlanan bir raporda, elektriğin kilovat saatinin 29.50 kuruş olduğu, Belediye başta olmak üzere resmi dairelere ve sağlık kuruluşlarına %25 indirim uygulandığı belirtilerek, elektrik ücreti pahalı bulunmuştur. İmtiyaz mukavelesinin 40.maddesine istinaden devletin yeni elektrik üretim tesisi açamayacağı hatırlatılarak bu hükmün kaldırılması istenmiş, Kızılırmak üzerine yapılacak bir baraj ile elektrik üretilmesi tavsiye edilmiş, aksi halde, bir savaş durumunda Ankara'ya yeterince mazot ve yağ temin edilemeyeceğinden şehrin ya elektriksiz kalacağı ya da çok pahalı elektrik tüketeceği ifade edilmiştir. İşin tamamen çözülmesi için Ankara Elektrik ve Havagazı Türk Anonim Şirketi'nin devlet tarafından satın alınması önerilmiştir. Raporda, Şirket'in 9.000.000 Lira tesisat bedeli olduğu ifade edilerek, Kızılırmak üzerine yapılacak barajla elektriğin kilovat saatinin 12.50 kuruşa ineceği ve bu şekilde Ankara'ya elektrik verildiği takdirde her sene Ankara ve Kırıkkale'nin 20 milyon kilovat saat elektrik sarf edeceği ve bunun da 12.50 kuruştan satılacağı düşünülürse, 12 yıl içinde 30 milyon Lira gelir temin edileceği ve bu paranın da hem Elektrik ve Havagazı Şirketi'nin kamulaştırma bedeline hem de Kızılırmak üzerine yapılacak elektrik tesisatı ve baraj masrafının karşılanmasına yeteceği ileri sürülmüştür.⁵²

1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediyeler Kanunu'nda, elektrik üretimi ve dağıtımı belediyelerin yetkisi dâhilinde bir hizmet olarak tanımlanmış, Belediyeler Kanunu'nun 19. maddesinin 4.fikrasında;

“Muhtesip haklara helal gelmemek üzere, belediye sınırları dâhilinde doğrudan doğruya yapılmak ve işletmek şartıyla su, havagazı, elektrik tesisatı kurmak ve işletmek belediyelerin hakkıdır. Ancak belediyelerin, bu işlerin tesis ve işletilmesi için müddeti kırk seneyi tecavüz etmemek ve şeraiti devletçe müttehaz kaidelere muvafık olmak üzere imtiyaz da verebileceği” ifade edilmiştir.

Aynı kanunun 157.maddesinde;

“Su, elektrik, havagazı, tramvay ve emsali belediye sınırı dâhilinde bulunan imtiyazlı şirketlerin mukavelesinde tayin olunan müddetin hitamında, mukavele nameleri mucibince devlete intikal edecek olan bilcümle tesisat ve emval bilâ-bedel belediyelere devrolunur. İş bu şirketin mukavele namelerinde hükümet tarafından mubayaa hakkı için kabul edilen müddetin duhulünden

⁵² BCA, 30.10/157.103.3. Türkiye'nin elektrik üretimi ve dağıtımında izlemesi gereken yol ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Refik Fenmen, *Türkiye'nin Elektrifikasyonu*, Ankara, Ulus Matbaası, 1935, s.22-31.

itibaren belediyelerin müracaat ve talebi üzerine, mubayaa bedeli belediye tarafından temin edilmek şartıyla, hükümet vasıtasıyla mubayaa edilerek şirket tesisat ve emvali belediyelere devrolunur”, ifadesine yer verilmiştir.⁵³

Ankara Elektrik ve Havagazı Türk Anonim Şirketi'nin Hükümet'e devredilmesine yönelik ilk teklif, 16 Mayıs 1936 tarihinde gerçekleşmiş ve Almanya'daki hissedarlar namına hareket eden Andrew Mc. Fadyean, Hükümete bir mektup göndererek Ankara elektrik tesisatını 4.764.490 Lira'ya, havagazı tesisatını da 3.309.524 Lira'ya devretmek istediklerini bildirmiştir.⁵⁴ Teklif, Hükümet tarafından uygun görülmediği için müzakerelere girişilmemiştir.

1939 yılında Ankara Elektrik ve Havagazı Türk Anonim Şirketi'nin satın alınması tekrar gündeme gelmiştir. Elektrik mukavelenamesi etrafında Şirket ile temas etmek üzere Belediye Başkanı Vekili Vehbi Bey başkanlığında, iki mühendis ve iki avukattan oluşan heyet, Belediye'nin teklifini Şirket'e iletmış, Şirket de talebi Almanya'da bulunan genel merkeze iletmıştır.

Ankara Elektrik ve Havagazı Türk Anonim Şirketi hisselerini elinde bulunduran Elektricitäts Lieferug Gesellschaft (E.L.G.) ve Didier Werke A-G Alman şirketleri ile Hükümet arasın yapılan müzakereler sonunda, 22 Haziran 1939 tarihinde mukavele imzalanmıştır.⁵⁵ Mukaveleyi, Türkiye Cumhuriyeti adına Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy, Şirket adına Fritz Becker ve Adrien Billiotti imzalamıştır.⁵⁶ Mukaveleye göre Hükümet, Alman şirketlerine, Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi için 3.298.351 Lira, Ankara Havagazı Türk Anonim Şirketi için 2.259.461,63 Lira olmak üzere toplam 5.557.812,63 Lira ödeyecekti.⁵⁷

12 Temmuz 1939 tarih ve 4256 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanan *Ankara Elektrik, Ankara Havagazı Anonim Şirketleri Hisse Senetleri ile Hak ve Vecibelerinin Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdikine ve Bu Şirketlerin Muvakkat İşlemleri ile Satın Alma Bedellerinin Tasfiye Tarzına Dair 3688*

⁵³ 1580 Sayılı Belediye Kanunu, Belediyeler Kanunu, *Resmi Gazete*, 14 Nisan 1930, Sayı 1471, s. 8825, 8839. Elektrik tesisatlarının satın alınması konusunda yeni kanun yapmaya yönelik girişimler için bkz. BCA, 30.10/157.103.4.

⁵⁴ Ankara Elektrik ve Havagazı ve Adana Elektrik Türk Anonim Şirketleri Hisse Senetleri ile Elektricitäts Lieferung Gesellschaft (E.L.G.) ve Didier Werke A-G Alman Şirketlerinin Bu Üç Şirketten Matluplarının Satın Alınmasına Dair Akdolunan Mukavelenamenin Tasdiki Hakkında Kanun Layihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre VI, cilt 4, 5 Temmuz 1939, s. 3.

⁵⁵ *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1939.

⁵⁶ Ankara Elektrik ve Havagazı ve Adana Elektrik Türk Anonim Şirketleri Tesisatını Satın Alma Mukavelenamesi, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre VI, Cilt 4, 5 Temmuz 1939, s. 8.

⁵⁷ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre VI, Cilt 4, 5 Temmuz 1939, s. 38.

Sayıli Kanun ile tesisler hükümet tarafından devir ve satın alınmıştır.⁵⁸ Şirketlerin tasfiyesi 1942 yılına kadar sürmüş ve 16 Aralık 1942 tarihinde kabul edilen 4325 sayılı Kanun ile “*Ankara Elektrik ve Havagazı İşletme Müessesesi*” kurulmuştur.⁵⁹

Elektrik İşleri Etüd Dairesi (EİE) tarafından, 1943 yılında 5100 kWh’lık ikinci bir türbin alternatör grubu, 1948 yılında da 40 ton/saatlik bir buhar kazanıyla 7500 kWh’lık türbin jeneratör grubu da devreye sokulmuştur. Etibank’ın Kozlu Santrallerinden sökülen biri 3300 kWh gücünde, diğeri 2300 kWh gücündeki iki türbin jeneratörü, 1952 ve 1953 yıllarında Maltepe Santrali’nde işletilmeye başlanmıştır⁶⁰.

1955 yılında sonra Ankara’nın, Etibank enterkonnekte sisteminden elektrik alması olanaklı hale gelince fabrikanın genişlemesi durmuş, 8. kilometredeki Çimento Fabrikası yanındaki tesisler de tasfiye edilerek, Beypazarı Belediyesi’ne satılmıştır.

Ankara’da Yapılacak Elektrik Tesisatına İlişkin 1931 Tarihli Talimatname (BCA, 230/7.21.3)

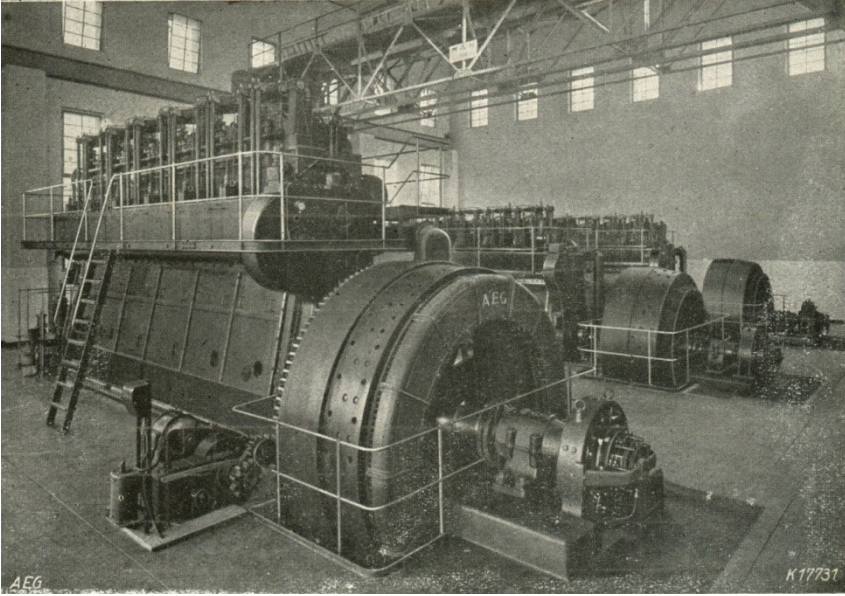
⁵⁸ *Resmi Gazete*, 12 Temmuz 1939, Sayı 4256, s. 12238.

⁵⁹ Erkuş, a.g.m., s. 7; BCA, 30.18.01.02/88.89.1.

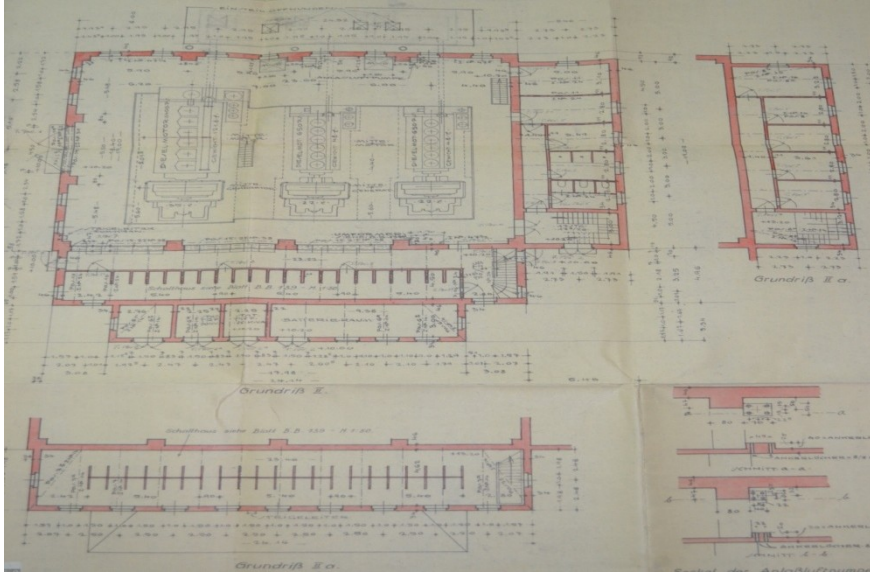
⁶⁰ “Ankara,” *Yurt Ansiklopedisi*, s. 606.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde tanınmaya başlanan ancak birkaç şehir ve küçük işletmeyle sınırlı kalan elektrik enerjisinin yaygınlaşması ve şehirlerin aydınlatılmasında kullanılması, Cumhuriyet Döneminde yaygınlaşmıştır. Devletin başkenti olması nedeniyle ayrı bir öneme sahip olan Ankara şehrinin elektrik enerjisine kavuşması ve şehrin elektrikle aydınlatılması, hem modern bir başkentin vazgeçilmez özelliği olarak görülmüş hem de bu şekilde diğer şehirlere örnek olması hedeflenmiştir.

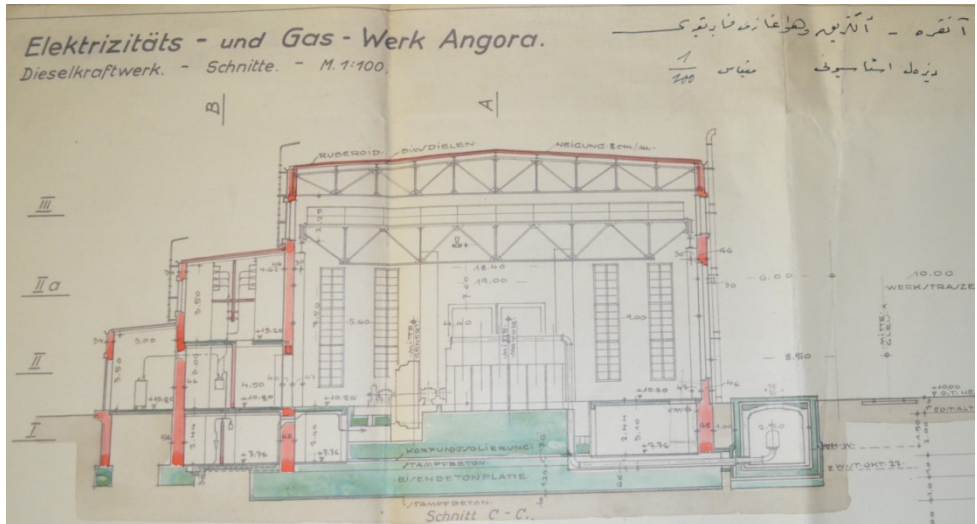
Ankara'nın elektrikle aydınlatılması, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Belediye öncülüğünde yürütülmeye çalışılmış, daha sonra yabancı bir şirkete altmış yıllık bir imtiyaz verilerek, şehrin daha hızlı ve daha geniş bir şekilde elektrik enerjisi ile tanışması sağlanmıştır. 1930'lu yıllarda başlayan devletçilik anlayışı, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır koşullarla birleşince, Ankara Elektrik ve Havagazı Türk Anonim Şirketi devlet tarafından satın alınmış, elektrik üretim ve dağıtım işi devletin kontrolüne geçmiştir.

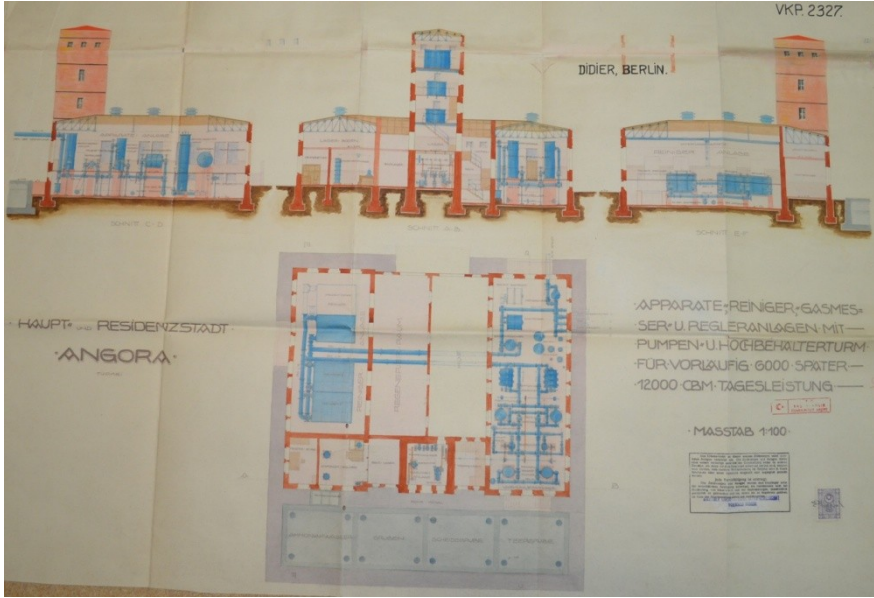
Ankara Elektrik ve Havagazı Fabrikası'nın dizel jeneratörleri
Hassan Halet [Işıkpınar], *L'Industrie électrique et les ressources motrices de la Turquie*,
Istanbul: Tsitouris Frères, 1932, Fig.12.

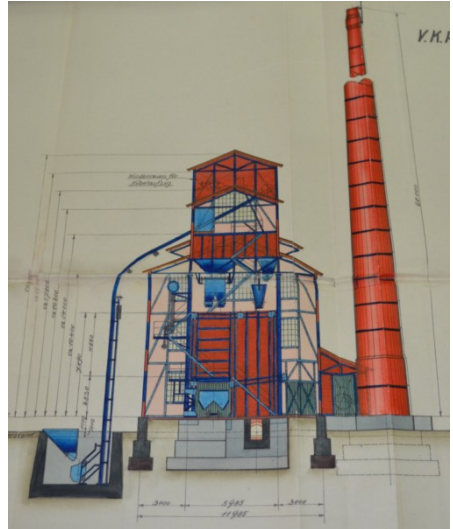
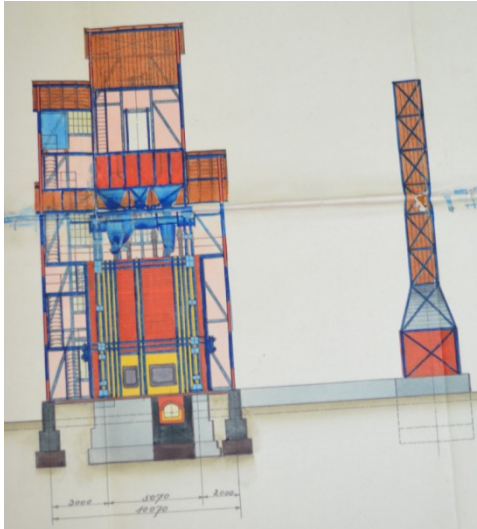
Ankara Elektrik ve Havagazı Fabrikası'nın dizel istasyonu (Ankara/Maltepe-1928).
Bu istasyonda üç dizel jeneratörü ile elektrik üretilmektedir. (BCA, 230/5.17.1)

Ankara Elektrik ve Havagazı Fabrikası'nın dizel istasyonu (Ankara/Maltepe-1928), Kesit, Ölçek 1:100" (BCA., 230/5.17.1)

Ankara Elektrik ve Havagazı Fabrikası'nın havagazı üretim binası (izdüşümü ve üç kesit, ölçek 1:100) (Ankara/Maltepe-1928). Binada, aletler, gaz temizleyicisi, gaz ölçüm ve regülasyon sistemleri, pompalar, dik havahazı deposu bulunmaktadır. Üretim kapasitesi günde 6000 m³ olup, ileride 12000 m³'e çıkabilecektir. Teknik çizim Didier (Berlin) firmasında yapılmıştır. (BCA., 230/5.17.1)

Ankara Elektrik ve Havagazı Fabrikası'nın havagazı üretim bölümüne ait çizimler (BCA., 230.0/5.17.1)

EK 1: Ankara'da Elektrik ve Havagazı Üretimiyle İlgili Kronoloji (1925-1955)

- 1925:** Bentderesi'nde, 50 BG'deki lokomobil ile döndürülen 35 kWh'lık doğru akım dinamosunun devreye sokulmasıyla Ankara'nın ilk elektrik santralının kuruluşu. Santral, 1926 yılında devre dışı bırakılmıştır.
- 1926:** Güvercinlik'teki (Ankara-Kayseri Yolu, 8. km) kurulacak santral için MAN ve AEG'den, 3 x 200 BG ve 1 adet 120 BG olmak üzere toplam 520 BG'nde 4 dizel elektrojen grubunun sipariş edilmesi.
- 24 Mart 1927:** Ankara şehrinin elektrikle aydınlatılması için Alman firmaları ile Nafia Vekâleti arasında imtiyaz sözleşmesinin imzalanması.
- 16 Ağustos 1927:** 1926 yılında sipariş edilmiş olan dizel elektrojen grubunun Hipodrom'daki geçici binada işletmeye alınışı.
- Ocak 1928:** Elektrik Fabrikası yapılmak üzere Maltepe'deki arsaların satın alınması.
- 26 Eylül 1928:** Elektrik Fabrikası inşaatının tamamlanması.
- 10 Aralık 1928:** Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin kuruluşu
- 1 Ocak 1929:** Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin faaliyete başlaması.
- 1929:** Stettiner Chamotte-Fabrik Anonim Şirketinin Maltepe'de inşa edilen Elektrik Fabrikasında kullanılmak üzere 1 adet 1400 BG ve 2 Adet 650 BG dizel jeneratör grubunu (toplam 2750 BG) satın alması.
- 1929:** Maltepe'deki Elektrik Fabrikasının yanına havagazı fırınlarının inşa edilmesi.
- 1930-1931:** Maltepe'deki Elektrik Fabrikasında kullanılmak için 2 adet 1400 BG'nde MAN dizel jeneratörün satın alınması.
- 1931:** Maltepe'deki elektrik santralının kapasitesi 5850 BG'ne, 8. km'deki elektrik santralının gücünün 740 BG'ne yükseltilmesi.
- 30 Aralık 1933:** Ankara Havagazı Türk Anonim Şirketinin, Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketine devri ve Şirketin isminin Ankara Elektrik ve Havagazı Türk Anonim Şirketi olarak değiştirilmesine dair mukavelelerin imzalanması. (Mukavele, 30 Mayıs 1934 tarihinden itibaren uygulanmaya sokulmuştur.)
- 1935:** 4500 kWh'lık 1 turbo alternatör grubundan oluşan termik santral ile 5100 kWh gücündeki türbin jeneratör grubunun işletmeye alınması.
- 22 Haziran 1939:** Ankara Elektrik ve Havagazı Türk Anonim Şirketi'nin devlet tarafından satın alınması.
- 16 Aralık 1942:** Ankara Elektrik ve Havagazı İşletme Müessesesinin kuruluşu.
- 1943:** Maltepe'deki Elektrik Fabrikasında Elektrik İşleri Etüd Dairesi (EİE) tarafından, 5100 kWh'lık ikinci bir türbin alternatör grubunun devreye sokulması.

- 1948:** Maltepe'deki Elektrik Fabrikasında 40 ton/saatlik bir buhar kazanıyla 7500 kWh'lık türbin jeneratör grubu da devreye sokulması
- 1952-1953:** Maltepe'deki Elektrik Fabrikasında biri 3300 kWh gücünde diğeri 2300 kWh gücündeki iki türbin jeneratörünün işletilmeye başlanması.
- 1955:** 8. kilometredeki (Güvercinlik) tesislerinin tasfiye edilerek Beypazarı Belediyesine satılması.

EK 2: Ankara Maltepe'deki Diesel elektrik santralinin teknik özellikleri⁶¹

Kaynak: Hassan Halet [Elk.Y.Müh. Hasan Halet Işıkpınar, 1897-1977], *L'Industrie Eléctrique et les Ressources Motrices de la Turquie [Türkiye'de Elektrik Endüstrisi ve Enerji Kaynakları]*, İstanbul, Tsitouris Frères, 1932, [66 s.(35 tablo, 36 resim)+16 s. reklam], s.48.

Ankara Diesel Elektrik Santrali: Ankara'nın güç ve aydınlatma merkezi (santrali), elektrik bilimindeki son gelişmelere uygun şekilde, ve Türkiye'nin başkenti olan Ankara şehrinin gelişimiyle uyumlu olarak modern bir tarzda inşa edilmiştir. Fabrika, bir Diesel-elektrik grubu ve gaz tesisinden oluşur. Fabrika, Ankara Tren Garı'nın yakınında yer alır. Gücü 5.500 BG (Beygir gücü = 3,68 MW) kadardır. Diesel motorları 6 silindirli ve 4 devirli olup kompresörsüz türdendir.

Tesis, deniz seviyesinin 850 metre üzerindeki bir rakımda bulunur. Bu nedenden dolayı merkezdeki ünitelerin gücü 650 BG (Beygir gücü = HP = 736 W)) 210 d/d (devir/dakika) ve 1400 BG 187 d/d olarak seçilmiştir (*Resim 12*). (çevirenin notu: bu merkezde 2 küçük + 3 büyük ünite olmalı (2 x 650 + 3 x 1400) = 5500 BG) Trifaze üreteçler (jeneratörler) Diesel motorlarına doğrudan bağlıdır. Volanlı ve dıştan döner alanlı türden olup çok yüksek eylemsizlik momentleri bulunur. Alternatif akım üreteçleri 590 K.V.A. (Kilo Volt Amper) ve 1200 K.V.A. gücündedir. Küçük üretimin eylemsizlik momenti 72.200 kg.m² ve büyük üretimin eylemsizlik momenti 175.800 kg.m²'ye ulaşırken volanları 11.000 et 20.800 kilo kadardır. İlk hareket sargıları doğrudan üreteçlere bağlıdır. Üreteç 5.000 V üretir. Akım, kablo ve açık hava telleriyle dağıtılır ve şehir şebekesine 380/220 V dönüştürücüler (transformatör) üzerinden beslenir. Besleme hatları enerjiyi eski şehir merkezine, idari ve yeni şehir yerleşimlerine ve daha önce inşa edilmiş olan eski 600 KW gücündeki Diesel güç merkezine dağıtır. Panolardan biri yalıtıklık ölçümlerine diğeri aşırı gerilim korumasına ayrılmıştır.

⁶¹ Ankara elektrik üretim ve aydınlatma fabrikasının teknik özellikleri içeren bu metnin makaleye eklenmesi, Dr. Şeref Etker ve Prof. Dr. Atilla Bir'in katkılarıyla olmuştur. Ek'i teşkil eden metni Hasan Halet Işıkpınar'ın kitabından kopyalayarak tarafıma ulaştıran Ş. Etker'e ve metni Fransızca'dan Türkçe'ye çeviren A. Bir'e teşekkür ederim. Kitapta yer alan 30 numaralı tablo (s.50-53), Ankara Elektrik Şirketi'nin 1930 yılı faaliyetlerini, Anadolu'nun bazı şehirleriyle karşılaştırılmalı olarak vermektedir. Kaynak gösterilen kitap, Boğaziçi Üniversitesi ve İTÜ Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. F. Günergun (OBA, Editör).

Merkez, diferansiyel rölelerle aşırı akım ve alan zayıflığına karşı korunmuştur. Gerilim ayarı Tirill ayarlayıcısıyla gerçekleştirilir. Dağıtım panosu güç merkeziyle dağıtım odası arasında bulunur (*Şekil 13*). Diesel gurubu sıcak temas yöntemiyle saatte 220 m² su devredilerek bir soğutucu devresiyle soğutulur. Bu amaçla sürekli 22,5 °C sıcaklığındaki bir kuyunun suyundan yararlanır. Yakıt deposunun kapasitesi 100 m³'dür.

Ankara Elektrik Santrali'nin dizel elektrik donanımı
(Hassan Halet [Işıkpınar], *a.g.e.*, Tablo no. 24, s. 36-37):

Ankara'nın nüfusu: 75 000
Santralin yapım tarihi: 1928-1930
İmtiyaz sahipleri: E.L.G. [Elektricitäts-Lieferungs-Gesellschaft]
Force motrice: M.A.N. Deutz
Jeneratörler: A.E.G. Siemens-Schuckert
Jeneratör sayısı: 5
Güç (BG): 2 adet 650 BG ve 3 adet 1400 BG
Toplam Güç: 5500 BG
Akım: Triphasé
Voltaj: 380/220 Volt
Yüksek gerilim: 6000 Volt

The history of the Ankara Turkish Electricity Company (1929-1939)

Electric street lighting has been in use in America and Europe since 1876. In the Ottoman Empire, electricity was introduced at the turn of the 20th century, after which foreign companies were granted concessions for public illumination, transportation and industry. However, the electrification of the country outside the major cities remained limited.

A project for illuminating Ankara, the capital of the Turkish Republic, founded under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, was launched in 1924. The first power station was established under the administration of municipality. The demand for electricity grew rapidly with the expansion of the city, and on 24th March 1927 an agreement between the Ministry of Public Works and Stettiner Chamotte-Fabrik Corporation (Berlin) was signed. Ankara Turkish Electricity Company n (*Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi*) was founded and the company was granted a concession of 60 years for the production and distribution of electricity. The company which commenced production on 1st January 1929, later took the name Ankara Electricity and Gas Company (*Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketi*). This company was purchased by the State in 1939.

Our study aims to give information on the administration and finances of the company; the capacity of the power stations; the pricing of electricity; the relations between the company and the government based on archival material from The Prime Ministry's General Directorate of State Archives of the Turkish Republic (T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi).

Key words: History of electricity, Ankara, Ankara Turkish Electricity Company (Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi), Ankara Electricity and Gas Factory (Ankara Elektrik ve Havagazı Fabrikası), power station.

Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi tarihçesi (1929-1939)

Avrupa'da, 19. yüzyıldan itibaren sanayide ve şehirlerin aydınlatılmasında kullanılmaya başlanan elektrik enerjisi, Osmanlı Devleti'ne oldukça geç girmiştir. Yirminci yüzyılın başından itibaren şehirlerin elektrikle aydınlatılması ve elektrikli tramvayların işletilmesi için pek çok yabancı şirkete imtiyazlar verilmiş, ancak beklenen neticeler alınamamış, elektrik üretimi ve tüketimi ülke geneline yayılamamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne başkentlik eden Ankara şehrinin elektrikle aydınlatılması için 1924 yılında teşebbüse geçilmiş, belediyenin idaresinde ilk elektrik santrali kurulmuştur. Şehrin hızla büyümesi elektriğe olan ihtiyacı da artırmış, 24 Mart 1927 tarihinde Nafia Vekâleti ile Stettiner Chamotte-Fabrik Anonim Şirketi arasında bir anlaşma imzalanarak, şehrin elektrik üretim ve dağıtım işi bu şirkete devredilmiştir. 60 yıllık imtiyaz alan Şirket, Ankara'da elektrik üretim ve dağıtım işini gerçekleştirmek için, 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren faaliyete başlayan, "Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi"ni kurmuştur. Şirket, daha sonra "Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketi" adını almış ve 1939 yılında hükümet tarafından satın alınmıştır.

Çalışmamızda, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgelere dayanarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'da elektrik üretimi ve dağıtımına yönelik atılan adımlar; Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin 1929-1939 yılları arasındaki faaliyeti; gelir-gider durumu; idare heyeti; elektrik üretim ve dağıtım kapasitesi; karşılaşılan güçlükler; açılan santraller ve kapasiteleri; elektrik ücretindeki dalgalanmalar; şirketin hükümetle olan ilişkileri hakkında bilgi verilecektir. Amacımız, elektrik enerjisinin Türkiye'deki tarihi gelişimi ve Ankara şehir tarihine yönelik araştırmalara katkı sağlamaktır.

Anahtar sözcükler: Elektrik Tarihi, Ankara, Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi, Ankara Elektrik ve Havagazı Fabrikası, elektrik santrali.